HUMANISTIČKE STUDIJE

3|2017

Univerzitet
Donja Gorica

ČASOPIS
HUMANISTIČKE STUDIJE

Glavni i odgovorni urednik:
Dragan K. Vukčević

Urednica broja „O Evropi”:
Ljubinka Trgovčević Mitrović

Redakcija:
1. Đorđije Borozan (Podgorica);
2. Radule Knežević (Zagreb);
3. Ilija Vujačić (Beograd);
4. Dragica Vujadinović (Beograd);
5. Milan Podunavac (Podgorica);
6. Cirila Toplak (Ljubljana);
7. Mirjana Maleska (Skoplje);
8. Asim Mujkić (Sarajevo).

Savjet:
1. John Keane (Sidney);
2. Nenad Dimitrijević (Beograd);
3. Čedomir Čupić (Beograd);
4. Olga Breskaja (Vilnius);
5. Ana Krasteva (Sofija, Lyon);
6. Panos Ljoveras (Solun);
7. Đuro Šušnjić (Beograd);
8. Radovan Vukadinović (Zagreb);
9. Tonko Maroević (Zagreb);
10. Viljam Smirnov (Moskva);
11. Rudi Rizman (Ljubljana);
12. Alpar Lošanc (Novi Sad);
13. Vesna Kilibarda (Podgorica);
14. Stefano Bianchini (Bologna);
15. Lidija Basta Fleiner (Freiburg);
16. Hans-Georg Ziebertz (Würzburg);
17. Ratko Božović (Beograd).

Sekretar: Nikola Zečević

Dizajn: Mile Grozdanić

Priprema za štampu: Bojan R. Popović
Medeon, Podgorica

Lektura i korektura: Valentina Knežević

Izdavač: HS, UDG

Podgorica,
2017.

3|2017

SADRŽAJ

DRAGAN VUKČEVIĆ Uvodna riječ
glavnog i odgovornog urednika /5/

DIO I TEMA BROJA: O EVROPI
MILAN PODUNAVAC Politička ideja Evrope /9/
GORAN GRETIĆ Kriza ideje ujedinjenja Europe /27/
ASIM MUJKIĆ Europa i Zapadni Balkan u populističkom ruhu /45/
TIHOMIR CIPEK Rusija i Europska unija. Što je ostalo od partnerstva? /61/
ILIJA VUJAČIĆ Kontekstualnost ustavnog patriotizma
— crnogorska perspektiva /77/
NATAŠA JOVANOVIĆ Šta je novo u savremenom evropskom
orijentalizmu? Jedan teorijski ekskurs o (pre)naglašavanju
nasleđa Ibn Halduna u savremenoj socijalnoj misli /97/
RADOSLAV RASPOPOVIĆ Promjene u definisanju
spoljnopolitičkih zadataka crnogorske diplomatije u drugoj
polovini XIX i na početku XX vijeka /115/
BORO VUČINIĆ Balkanski aspekt migracione krize u Evropi /139/

DIO II STUDIJE
LIDIJA ČEHULIĆ VUKADINOVIĆ Međunarodne
organizacije u suvremenim međunarodnim odnosima /163/
FILIP IVANOVIĆ Nevidljiva ljepota i njene vidljive
predstave: Estetika Dionisija Areopagita /177/
PREDRAG ZENOVIĆ The Normative Flaws of Liberal Culturalism /191/

DIO III RECENZIJE
RADULE KNEŽEVIĆ *Suvremena politička teorija*, Crnogorska
akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2017. (Milan Podunavac) /221/
ĐORĐIJE BOROZAN *Crnogorske dinastije: Vojislavljevići, Balšići,
Crnojevići*, CID, Podgorica, 2017. (Ilija Vujačić) /225/
O identitetu, Crnogorska akademija nauka i
umjetnosti, 2015. (Nikola Zečević) /233/
ILIJA VUJAČIĆ *Saznanje i* politika, Nacionalna zajednica Crnogoraca
Hrvatske / Disput, Zagreb, 2014. (Predrag Zenović) /239/

DIO IV IN MEMORIAM
Prof. dr Lidija Čehulić Vukadinović (1966–2017) (Nikoleta Đukanović) /245/

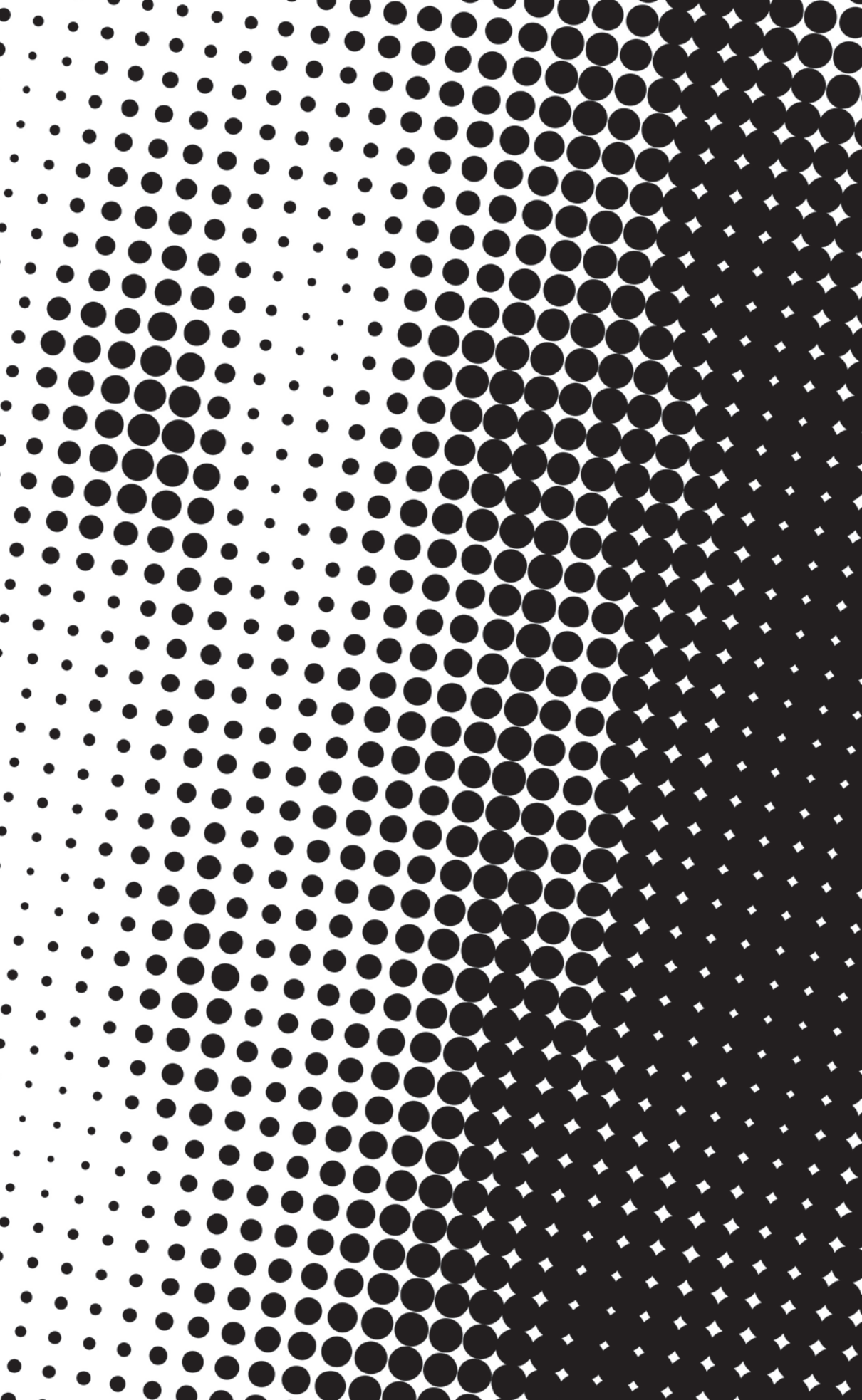

Dr Radoslav Raspopović*

UDK 327(497.16)"18/19"

Promjene u definisanju spoljnopolitičkih zadataka crnogorske diplomatije u drugoj polovini XIX i na početku XX vijeka

Pogled na crnogorsku spoljnu politiku u periodu od druge polovine XIX vijeka do početka Prvog svjetskog rata, govori o promjenama u njenom definisanju i posebno u izboru glavnih spoljnopolitičkih partnera i vidova diplomatske prakse. Razlozi vidljivih zaokreta ili izvori dilema prisutnih u procesu spoljnopolitičkog odlučivanja i diplomatskog djelovanja od strane političkog vrha Crne Gore, bili su različiti.

Tu su najprije bili oni koji su odražavali unutrašnje stanje u zemlji, posebno u pogledu institucionalne razvijenosti državnog organizma, naročito unutrašnjih organa za spoljno predstavljanje. Odsustvo institucionalnog pristupa u kreiranju spoljne politike zemlje, upućuje na autokratski karakter vlasti tokom najvećeg dijela XIX vijeka, i svođenje broja spoljnopolitičkih odlučilaca na presudnu ulogu samo jedne, najviše, političke ličnosti u državi. Bez postojanja programa spoljnopolitičkog djelovanja, na nivou posebnog dokumenta, zadaci spoljne politike zemlje, i njene diplomatske službe, nijesu bili precizno definisani, pa su samim tim mogli biti mijenjani shodno aktuelnim političkim potrebama. Uglavnom su određivani u zavisnosti od snage političkog uticaja velikih sila, i situacije u regionu.

U vrijeme postojanja faktičke državnosti zemlje, sve do 1878. pred crnogorskim vladarima, kao prevashodan, stajao je zahtjev da rezultate dostignutog državnog razvoja zemlje krunišu dobijanjem njenog međunarodnog priznanja. To je značilo da Crna Gora od države u faktičkom smislu preraste u državu u smislu međunarodnog prava. Potreba da se takav status što prije ostvari, nekad je uticao na mijenjanje preovlađujuće spoljnopolitičke prakse zemlje, koja je tradicionalno bila vezana za rješavanje Istočnog pitanja, kontinuiranom nacionalno-oslobodilačkom borbom, prevashodno vođenom uz političku podršku Rusije.

Potreba daljeg istorijskog razvoja Gore Gore uslovljvala je povremeno mijenjanje pravaca i metoda spoljnopolitičkog i diplomatskog djelovanja. Sem putem oružane borbe, nekada su vršeni pokušaji preorijentacije na politička, tačnije diplomatska sredstva. Riječ je o

* Naučni savjetnik u Istorijskom institutu Univerziteta Crne Gore, Podgorica.

okretanju ka međunarodnim instrumentima: kongresima i konferencijama, multilateralnog karaktera ili bilateralnim aktivnostima, putem *ad hoc* diplomatije.

Nove spoljnopolitičke zadatke pratile su i drugačije forme diplomatskog djelovanja. One su bile uslovljene promjenom karaktera političkih odnosa sa nekim od velikih sila. Svakako da su takvi zaokreti nadilazili prosto mijenjanje odnosa sa pojedinim velikim državama i dosezali do pitanja izbora države zaštitnice.

Od uvođenja svjetovne vlasti, kao i poslije toga, ciljevi spoljne politike određivani su razlozima državnog interesa zemlje, posebno u periodima međunarodnih kriza i krupnih promjena geoplitičkog karaktera. Kada je do 1878. ostvarena nezavisnost Crne Gore, strategija spoljnopolitičkog djelovanja zadržala je isti kurs, s tim da su i dalje nove forme diplomatskog djelovanja odlučujuće zavisile od političke „volje" šefa države. Isto je bilo i u periodu kada je Crna Gora, od 1905. godine, postala ustavna, parlamentarna monarhija.

Sa sticanjem suverenog statusa Crna Gora je bila u dodatnoj obavezi da uskladi instrumente spoljnopolitičkog djelovanja sa političkim interesima međunarodne zajednice. Na globalnom planu, zavisno od stepena trenutne političke moći, ti interesi su bili određeni odnosom snaga velikih sila.

Ali, i u tako ograničenim okvirima, u naslovljenom istorijskom periodu, dešavale su se i promjene u zadržavanju postojećeg ili izboru novog kursa spoljnopolitičkog djelovanja, najčešće uzrokovani spoljnim faktorima, a daleko rjeđe političkom voljom Crne Gore. Takvih primjera, u manje značajnim političkim pitanjima, bilo je mnogo više u odnosu na one krupnog karaktera, koje su najčešće bile posljedica globalnih spoljnopolitičkih promjena.

Proglašenje Crne Gore za knjaževinu 1852. odredili smo za polaznu hronološku granicu kazivanja o promjenema u definisanju spoljnopolitičkih zadataka Crne Gore. Taj datum smo smatrali važnim ne samo zbog promjene oblika vladavine u Crnoj Gori, već i zato što je nakon uvođenja svjetovne vlasti u zemlji, započeo period praćen krupnim političkim krizama u političkim odnosima sa Rusijom. One su po stepenu dramatičnosti, znatno rjeđim u ranijim periodima njihovih međusobnih odnosa, posebno bile vidljive na početku šeste decenije XIX vijeka. Zanimljivo je što se tada najprije desila kulminacija dobrih odnosa između dvije zemlje, a ubrzo poslije toga politička kriza krupnih razmjera.

U daljem istorijskom periodu do početka Prvog svjetskog rata, iako se vezanost za Rusiju povremeno gubila pa ponovo dobijala na značaju, takođe možemo identifikovati i druge velike sile kao faktore krupnog uticaja na kreiranje spoljne politike Crne Gore.[1]

---

[1] Slabosti unutar Osmanskog carstva uticale su da se Istočno pitanje nametne samo po sebi, izazivajući nova koaliciona grupisanja. Većinu zapadnoevropskih država ujedinjavao je strah da se u slučaju raspada Osmanske carevine ne uzdigne Rusija i ne ovlada moreuzima, što bi joj obezbijedilo veliki politički prestiž.

I

Poznato je da je Danilo Petrović proglašen za knjaza nakon smrti Vladike Petra II Petrovića Njegoša, 1852. godine. To se desilo u trenutku kada su se u Evropi dešavale velike promjene, nakon revolucije u Francuskoj (1848) koje su svojim socijalnim i nacionalnim sadržajem zapljusnule apsolutističke monarhije evropskih država, posebno Njemačku i Austriju. Pored Mađara, Italijana i Čeha u Austriji, u borbu za nacionalna prava uključili su se i pojedini narodi Balkana: Srbi, Hrvati, Slovenci, Grci. To je naišlo na jak otpor evropskih dvorova koji su se borili za očuvanje svojih vladarskih pozicija.

Shodno političkoj situaciji u Evropi, u periodima kada je Istočno pitanje aktuelizovano, u politici evropskih sila, a posebno Rusije, prioritetno mjesto dobijao je Balkan, i u tom kontekstu pitanje političke pozicije Crne Gore. Poslije smrti Petra II za rusku politiku bilo je važno da nova ličnost na čelu Crne Gore, na unutrašnjem i spoljnom planu, održi kontinuitet u vođenju politike zemlje. Ipak, dramatična situacija izazvana je borbom za vlast u kući Petrovića, izborom Pera Tomova, predsjednika Senata (brata umrlog vladike) za knjaza, a ne testamentalnog nasljednika Danila Perovića.[2] Kriza je riješena mirnim putem, uz pomoć Rusije, pobjedom Danila Petrovića nad političkim protivnicima i postizanjem jedinstva u zemlji.[3]

U kontekstu ruske balkanske politike, Rusiji je odgovarao i sporazum postignut u Crnoj Gori, koji je imao karakter značajnog političkog preokreta, u odnosu na dotadašnju praksu i testamentalnu volju vladike Petra II. Sporazumom između novog vladara i predsjednika Senata, da zajednički rade na pripremi predloga ruskom caru o proglašenju Crne Gore za knjaževinu i ustanovljenju titule knjaza za crnogorskog vladara, predstavljao je početak novog puta zemlje.[4]

U uslovima englesko-francuskog zbliženja, ostvarenog na osnovama zajedničkih interesa, za Rusiju je, opet, posebno važno bilo pitanje političke pozicije Austrije. Ruski car Nikolaj I je britanskom predstavniku u Petrogradu Hamiltonu Sejmuru izložio ruski plan raspodjele osmanskog nasljeđa i predložio da se dunavske kneževine stave pod pokroviteljstvo Rusije, da Srbija dobije sličan status, a da se i Bugarskoj osigura položaj za izgradnju samostalne države. Za uzvrat je predložio da Velika Britanija zauzme Krit i Egipat. Umjesto sporazuma Engleske i Rusije, ruski predlog doveo je do ujedinjenja Evrope protiv nje. Predlogom da Rusija ovlada moreuzima, uz otvaranje puta za Malu Aziju, posebno su bili ugroženi interesi Velike Britanije. Vidi: Б. Павићевић, *Данило I Петровић Његош, књаз црногорски и брдски 1851–1860*, Београд, 1990, str. 30.

2 Д. Вуксан, *Тестамент владике Рада,* Ловћенски одјек, Цетиње, јул-децембар 1925., str. 168–169.

3 Vidjeti: Branko Pavićević, *Proglašenje Danila Stankova Petrovića za knjaza Crne Gore 1852*, Istorijski zapisi 1, X, Podgorica 1987, str. 85.

4 Ostavljena je mogućnost crnogorskom „vladici" „da kada dođe u zrelije doba još jedanput o svemu razmisli i raspravi s narodom i ako okolnosti pokažu da je bolje da ni u čemu ne odustaje od ranijeg poretka, i sam vladalac izjavi da želi na kraju da primi dostojanstvo monaško i postane episkop, da mu se neće uskraćivati to pravo". S prethodnim je bio povezan i treći predlog MID-a Rusije, a to je: da se uputi savjet crnogorskom Senatu i „vladici" da ne biraju sada

Ministarstvo inostranih djela Rusije prihvatilo je predlog Senata i pored činjenice da je ono značilo uvođenje novog oblika vladavine u Crnoj Gori i moglo je da bude tumačeno i kao „opasan zaokret" u istočnoj politici Rusije. Tako je Danilo Petrović po dolasku u Petrograd umjesto hirotonisanja, koji je predviđao testament vladike Petra II, proglašen za knjaza Crne Gore. U audijenciju kod ruskog cara Danilo je primljen 27. juna 1852. godine. Tokom nje je naglašena potreba da novi oblik vladavine ne promijeni „političko biće Crne Gore", već da se i dalje održe stabilni odnosi s Austrijom i Osmanskim carstvom, kao i unutrašnji mir i mir na granicama.

Proglašenje Danila Petrovića za knjaza imalo je i krupan međunarodni značaj. Govorilo je o snazi ruskog uticaja na državni razvoj Crne Gore. To se, svakako, nije moglo dopasti ni osmanskom ni austrijskom dvoru, a ni dvorovima drugih evropskih država koje su pratile zbivanja u vezi s Istočnim pitanjem.

Politički rezultati koje je, po preuzimanju vlasti, postigao knjaz Danilo[5] podstakli su njegova očekivanja u pogledu skorog međunarodnog priznanja, već na Pariskom kongresu 1856. godine. U kontaktima koje je prije održavanja kongresa ostvario s ruskim predstavnicima u Beču, knjaz Danilo je predlagao da se delegatima velikih sila uputi memorandum o međunarodnom priznanju Crne Gore. Protivljenje Rusije takvom predlogu obrazloženo je time da bi „crnogorski incident na Pariskom mirovnom kongresu samo mogao da 'komplikuje' situaciju, bez 'koristi' za Crnu Goru". To je ocjenjivano štetnim za crnogorsku državu „jer ona faktički postoji; iako formalno nije priznata..."[6]

Uzdržan stav Rusije, odnosno njena nemoć da poslije poraza u Krimskom ratu na Kongresu igra aktivniju ulogu, doveo je do uspostavljanja francusko-crnogorske saradnje i jačanja francuskog uticaja u Crnoj Gori. Ali, profrancuska politika crnogorskog dvora uzrokovala

---

episkopa na novopredloženim osnovama uređenja zemlje. Odlaganje izbora episkopa omogućavalo bi da se vlast novog gospodara bolje učvrsti, „jer su Crnogorci naviknuti da u licu njegovom vide jedinog vrhovnog svog vladiku". (izvor: Dr. Radoslav Raspopović, *Istorija diplomatije Crne Gore 1711–1918,* str. 142.)

[5] Uz reforme u vojsci izvršene su reforme i u administrativno-teritorijalnoj podjeli zemlje. Na zakonodavnom planu vrijeme vladavine knjaza Danila obilježeno je donošenjem Zakonika Danila Prvog knjaza i gospodara slobodne Crne Gore i Brdah. Zakonik je ustanovljen na Cetinju 1855, a iste je godine i štampan u Novom Sadu. Od kakvog je značaja bilo njegovo donošenje za nastanak države u Crnoj Gori, potvrđuju ocjene da se taj korak „može smatrati kao završni čin jednog društveno-ekonomskog procesa koji je u Crnoj Gori zahvaljujući posebnoj društveno-ekonomskoj strukturi i naročitom međunarodnom položaju, trajao blizu stotinu godina". Б. Павићевић, *Стварање црногорске државе*, str. 294. Vidjeti: *Зборник судских закона, наредаба и међународних уговора по судској струци за Краљевину Црну Гору*, knj. 1. Cetinje 1903, str. 26–55; Владимир Д. Јовићевић, *Данилов законик снага државе*, Подгорица, 1994, str. 12–49. Петар Ђ. Стојановић, *Настајање међународноправног субјективитета Црне Горе*, str. 496.

[6] Д. Вуксан, *Књаз Данило Петровић Његош*, друга година владе (1853), Записи, k. XIX, sv. 4, Цетиње, 1937, str. 12.

je krizu u crnogorsko-ruskim odnosima. Izjavom ruskog predstavnika na Kongresu (26. III 1856.) da Rusija nema interesa za Crnu Goru i da s njom nema drugih veza osim onih koje nastaju iz simpatija Crnogoraca prema Rusiji, i od naklonosti Rusije prema crnogorskim gorštacima, ugašene su nade za dobijanje međunarodnog priznanja zemlje, uz podršku Rusije.[7]

Na razumijevanje Rusije nije naišao ni knjažev predlog da on, ili njegov predstavnik, posjete Pariski mirovni kongres. Razočaranja zbog izostale ruske podrške uslovila su i knjažev odlazak u Pariz u posjetu caru Napoleonu III. Bio je to pokušaj da se u Francuskoj pronađe saveznik za međunarodno priznanje nezavisnosti Crne Gore. Međutim, posjeta francuskom dvoru i razgovori koje su on, a prethodno i njegovi izaslanici vodili u Parizu[8], uputili su crnogorsku spoljnu politiku od zahtjeva za nezavisnošću ka pregovorima s Portom radi zvaničnog priznanja osmanske vrhovne vlasti. Mada je ideja o vazalnoj potčinjenosti turskom sizerenu podrazumijevala izvjesne ustupke Porte, ovakva spoljnopolitička orijentacija bila je protivna osnovnom smjeru dotadašnjih oslobodilačkih napora Crnogoraca.[9]

Pitanje turskog sizerenstva ipak je ozbiljno razmatrano na Cetinju. Zbog oslanjanja na Francusku, ovi spoljnopolitički potezi naišli su na oštru reakciju ruskog dvora. Na Cetinju su, ipak, prihvaćeni savjeti Pariza o pregovorima o sizerenstvu, da bi, tim putem, Crna Gora dobila teritorijalno proširenje i izlaz na more. Iste su bile sugestije austrijske i engleske vlade. Tako se razmatranje francuskog predloga, čiji je uticaj na crnogorskog vladara bio očigledan, poklopilo sa političkom akcijom Engleske i Francuske a Rusija je pregovorima s Portom ispitivala mogućnost realizacije ovog projekta. Stav Rusije o prihvatanju sizerenstva bio je negativan, tj. suprotan stavu dviju drugih evropskih država.

I pored upornog ruskog protivljenja, plan likvidacije faktičke nezavisnosti Crne Gore postepeno je dobijao izglede na uspjeh. Za ideju turskog sizerenstva već se bio opredijelio i najveći broj crnogorskih senatora, a knjaz Danilo je vršio pritisak na politički vrh Rusije, dostavljanjem teksta ugovora o turskom sizerenstvu nad Crnom Gorom. Nacrt ugovora, kao „zvanična ponuda", usvojen je na crnogorskoj skupštini i poslat u Carigrad početkom septembra 1856. godine.

---

[7] Uslijedila je i izjava osmanskog predstavnika Ali-paše da Porta smatra Crnu Goru dijelom Osmanskog carstva i da nema namjeru da mijenja „sadašnje stanje stvari". Na pitanje austrijskog delegata ruski predstavnik je odgovorio da su veze između njegove države i Crne Gore samo moralne prirode (izvor: В. Ћоровић, *Историја Југославије,* Београд, 1989, str. 500.)

[8] Д. Вуксан, *Књаз Данило Петровић Његош, друга година владе (1853), Забиси,* k. XIX, sv. 4, Цетиње, 1937., str. 12.

[9] Uslijedila je i izjava osmanskog predstavnika Ali-paše da Porta smatra Crnu Goru dijelom Osmanskog carstva i da nema namjeru da mijenja „sadašnje stanje stvari". Na pitanje austrijskog delegata ruski predstavnik je odgovorio da su veze između njegove države i Crne Gore samo moralne prirode. (izvor: В. Ћоровић, *Историја Југославије*, Београд, 1989, str. 500.)

Mada je sadržaj ugovora u suštini više predstavljao negaciju osmanskog vrhovništva nego njegovo prihvatanje[10], u Petrogradu je ocijenjeno da slanje predloga predstavlja udarac za interese Rusije.

U decembru 1857. godine, razočarana politikom Crne Gore, imperatorska vlada donijela je odluku „da obustavi svaku materijalnu pomoć Crnoj Gori".[11] Zbog potpune zategnutosti odnosa, Rusija je, kao na krajnju mjeru, računala na blokadu crnogorskog kapitala deponovanog u Petrogradskoj banci i na promjenu na crnogorskom prijestolu, dovođenjem za knjaza Đorđija Savova ili njegovog rođaka Krsta Petrovića.[12] Diplomatski pritisak Rusije na Crnu Goru bio je takav da se njime htjela izazvati pobuna. On je trajao sve dok se u Petrogradu nije saznalo za negativan odgovor Porte na predloženi ugovor o sizerenstvu.

U razgovorima koji su potom vođeni između petrogradskog i pariskog dvora uvaženi su zahtjevi Rusije da se pregovori na bazi francuskog predloga o osmanskom sizerenstvu, odlože. U takvoj atmosferi došlo je i do posjete knjaza Danila Francuskoj. Knjaz je januara 1857. godine uputio molbu Napoleonu III da doputuje u Pariz. Francuska vlada, međutim, odbila je ovaj knjažev zahtjev. Zato je knjaz Danilo odlučio da i bez francuskog odobrenja, kao privatno lice, putuje u Pariz.[13] U Pariz je stigao 7. marta 1857.[14] Njegova očekivanja da će svojim prisustvom uticati na rješavanje crnogorskog pitanja pokazala su se pogrešnim. Knjazu su ponovljeni razlozi zbog kojih njegovi zahtjevi nijesu mogli da budu ispunjeni.[15]

U diplomatskoj akciji velikih sila, s ruskim stavovima o odlaganju rješavanja crnogorskog pitanja sve se otvorenije saglašavala Francuska.[16] Zbog toga je knjaz svoj politički nastup u francuskoj prije-

---

[10] Knjaževom odlasku u Pariz prethodila je misija njegovog ađutanta Danila Vukovića u francusku prijestonicu u drugoj polovini 1856. g. Na Francuskom dvoru traženo je priznanje nezavisnosti Crne Gore diplomatskim putem, teritorijalno proširenje uz izlazak na more i utvrđivanje granica prema Osmanskom carstvu. Sličnu dužnost imao je i Milorad Medaković u Petrogradu. I jedna i druga misija završene su odbijanjem mogućnosti izlaženja u susret crnogorskim zahtjevima. Душан Вуксан, *Књаз Данило Петровић Његош, друга година владе (1853),* Записи, 1931, knj. IX, str. 12.

[11] Душан Вуксан, *Књаз Данило Петровић Његош, друга година владе (1853),* str. 12.; Б. Павићевић, *Књаз Данило*, str. 162.

[12] Više o sadržaju crnogorskog predloga: Бранко Павићевић, *План књаза Данила за регулисање односа са Портом 1856. године,* Историјски записи, Титоград, 1960, sv. 1, str. 53–54.

[13] Бранко Павићевић, *Књаз Данило*, str. 272.

[14] Ruski generalni konzul u Dubrovniku Stremuhov radi toga je stupio u tajne veze sa Đorđijem Petrovićem, „vođom opozicije" u Crnoj Gori. Isto, str. 273.

[15] Драгослав Страњаковић, *Књаз Данило и питање признања сизеренства Султанова над Црном Гором од Париског конгреса (1856) до смрти Стефана Перовића — Цуце у Цариграду 11. јуна 1857.*, Записи, knj. VII, sv. 5, новембар 1930, str. 271.

[16] O knjaževom boravku u Francuskoj vidi: Д. Вуксан, *Књаз Данило, шеста година владе (1857),* Записи, knj. XVIII, Цетиње, 1937, str. 135., и даље; Д. Лекић, *Француски извори о путу књаза Данила у Париз и пријему на који*

stonici korigovao. Sada je molio cara da posreduje kod saveznika i Porte da se pristupi razgraničenju crnogorske teritorije prema Turskoj. Knjaževi zahtjevi su prihvaćeni. Francuski car je obećao akciju francuske vlade kod Porte da bi se odobrilo razgraničenje između Crne Gore i Turske, koje ne bi povuklo „priznanje nezavisnosti Crne Gore od strane Turske, niti priznanje sizerenstva sultana od strane Crne Gore". Premda nijesu ostvarena njegova glavna očekivanja, knjaževa je akcija dala rezultate. Svojom posjetom Parizu doprinio je da se crnogorsko pitanje „uvrsti u splet evropskih pitanja" i zainteresuje za njega evropsko mnjenje.

Rezultati knjaževe posjete Parizu postaće vidljiviji naredne godine, poslije Grahovske bitke 1858. Tada „da spreči dalje krvoproliće i tursku osvetu, Napoleon III posla svoju flotu pred Dubrovnik i predloži velikim silama da se izvrši razgraničenje između Turske i Crne Gore". Utvrđivanje granice, koje je međunarodna komisija izvršila nakon konferencije u Carigradu, predstavljalo je vid priznanja crnogorske nezavisnosti.

Već u akciji oko razgraničenja, u kojoj je značajnu ulogu imala ruska diplomatija, odnosi između ruske vlade i crnogorskog knjaza obnovljeni su. No, iako je Rusija ponovo postala glavni spoljnopolitički partner Crne Gore, njen apsolutni uticaj nije vraćen sve do 1868. godine. Za tu se godinu vezuje prva posjeta knjaza Nikole Petrovića Petrogradu. Osim same posjete, za dalje crnogorsko-ruske odnose značaj su imale promjene u ruskoj spoljnoj politici, u pogledu glavnih partnera na Balkanu.

II

Negativne posljedice crnogorsko-turskog rata 1862. godine, bile su izražene i u odredbama mirovnog ugovora kojim je ovaj rat završen.[17] Riječki mir od 8. septembra 1862. godine, predviđao je protjerivanje vojvode Mirka iz Crne Gore. Interese zemlje on je najteže pogađao u dijelu koji se ticao građenja turskih utvrđenja na crnogorskoj teritoriji. To je ugrožavalo suverenitet Crne Gore.

Da bi privoljela Tursku da pristane na rušenje sagrađenih utvrđenja i odustane od gradnje novih, Crna Gora je tražila pomoć Rusije i Francuske. Zahvaljujući posredovanju Vijeta, francuskog konzula u Skadru, u Carigradu je 1866. godine uspješno završena prva misija

---

је тамо наишао, Историјски записи, 1959, knj. XVI; Д. Вујовић, *Црна Гора и Француска 1860–1914*, Цетиње, 1971, str. 20–25.

[17] Razgraničenju sa Turskom protivila se britanska vlada, jer bi to bio vid međunarodnog priznanja Crne Gore; izlazak na more osporavala je bečka vlada, dok je teritorijalno proširenje Turska uslovljavala priznanjem njenog sizerenstva. Danilo je tako shvatio da su „njegovi zahtjevi mnogo teže ostvarljivi nego što je mislio". (izvor: Радоман Јовановић, *Црна Гора и велике силе*, Титоград, 1983, str. 34.)

popa Ilije Plamenca.[18]. Protokol koji je tada potpisan bio je dobar osnov za jačanje francuskog uticaja u Crnoj Gori, i interese francuske politike za koju je opasnost predstavljalo srpsko-crnogorsko zbližavanje kao i veze Srbije s Rusijom. Radi odvajanja Crne Gore od ruskog i srpskog uticaja, moglo je da posluži putovanje knjaza Nikole u Pariz.

Tako je za knjaza organizovan odlazak u Pariz. Pokušaji ruske i srpske diplomatije da ga odvrate od planiranog puta nijesu uspjeli. Knjaz je 14. jula 1867. godine doputovao u Pariz. Primio ga je francuski car Napoleon III. Razgovarao je i s ministrom spoljnih poslova i iznio teritorijalne i druge zahtjeve Crne Gore prema Turskoj. Sem toga, posredovanjem francuske diplomatije, primljen je i od osmanskog ministra spoljnih poslova Fuad-paše. S putovanja knjaz se, zbog neostvarenih ciljeva posjete, vratio u Crnu Goru uvrijeđen i ljut. Francuski uticaj u Crnoj Gori time je ozbiljno poljuljan.[19]

Mada knjažev put u Francusku nije donio nikakve koristi, knjaz je riješio da ponovo slijedi savjete francuskog konzula Vijeta. Tako je u Carigrad krajem 1867. godine, radi rješavanja pitanja ispravke crnogorsko-turske granice, uz francusku podršku, u svoju drugu misiju otputovao pop Ilija Plamenac.[20] No, za razliku od prve Plamenčeve misije, druga se završila neuspjehom. Takav razvoj događaja ubrzao je spoljnopolitičku preorijentaciju Crne Gore na Rusiju. Udaljavanje knjaza Nikole od politike Francuske desilo se naredne, 1868. godine.

Nastupio je novi period crnogorsko-ruskih odnosa, koji je bio vezan za promjenu politike Rusije prema Srbiji. Nakon 1860. pa sve do 1868. godine[21], Srbija pod vođstvom kneza Mihaila Obrenovića smatrana je centrom saveza balkanskih država, dok je Crna Gora bila podređena uzdizanju Srbije. Osim upućivanja na sporazum sa Srbijom, Rusija je smatrala važnim i kontrolisanje crnogorskog uticaja u Hercegovini radi predupređivanja ustaničkih akcija, protivnih njenim političkim interesima. U duhu ovakve politike Petrograda, u kojoj je politika kneza Mihaila „predstavljala transmisiju ruske balkanske politike"[22] bio je i tajni sporazum sklopljen između Srbije i Crne Gore 1866. Pored ostalog, on je u čl. II predviđao da će, ako se „cio srpski narod u Turskoj oslobodi i ujedini u buduću veliku Srbiju", i knjaz Nikola Crnu Goru „pridružiti i ujediniti s tom

---

[18] Д. Страњаковић, *Књаз Данило и питање признања сизеренства Султанова над Црном Гором од Париског конгреса (1856) до смрти Стефана Перовића — Цуце у Цариграду 11. јуна 1857,* str. 331.

[19] Ugovoru o miru prethodilo je prihvatanje ultimatuma u 14 tačaka (2. septembra 1862) koji je na knjažev zahtjev za prekid neprijateljstva postavio Omer-paša Latas. Tekst ultimatuma bio je osnov kasnijeg mirovnog ugovora.

[20] Tokom posjete akreditovanim predstavnicima stranih država, Plamenac je posebno priznanje za uspjeh svoje misije odao francuskoj diplomatiji. Opširnije vidi: Др Димитрије Димо Вујовић, *Црна Гора и Француска 1860–1914*, str. 127.

[21] Радоман Јовановић, *Разграничење Црне Горе и Турске 1858*, Историјски записи, br. 3, str. 123.

[22] Др Димо Вујовић, *Борба Русије и Француске за утицај на спољну политику Црне Горе и кампања против књаза Николе 1867*, Историјски записи, Титоград, 1964, knj. 21, sv. 4, str. 625.

velikom državom, priznavajući Knjaza Mihaila za vladaoca te cjelokupne srpske države".[23]

Pod pritiskom Rusije, tajnim ugovorom o savezu sâm knjaz Nikola odrekao se prijestola u korist budućeg vladara ujedinjene države. Na Cetinju su ovi planovi doživljavani kao gubitak prestiža Crne Gore u srpskim i južnoslovenskim okvirima i kao napuštanje zaštite i pokroviteljstva Rusije.

Ovakva politika Rusije doživjela je neuspjeh sa promjenama u spoljnopolitičkoj orijentaciji Srbije. Započeta je padom vlade Ilije Garašanina 1867. godine, i neaktivnom politikom Namjesništva, a nastavljena osloncem Milana Obrenovića na Austro-Ugarsku. To je značajno uticalo na uspjeh knjaževe posjete Petrogradu 1868. i ukupnu poziciju Crne Gore u politici petrogradskog dvora. U novim okolnostima knjaz Nikola dobio je značaj koji je ranije imao knez Mihailo. Crna Gora je postala centar oko koga je trebalo da se okupe balkanski narodi. Promjene u srpsko-ruskim odnosima istovremeno su se poklopile s naglim slabljenjem francuskog uticaja u Crnoj Gori. Već smo pomenuli slabe rezultate knjaževog puta u Pariz 1867. godine, kao i druge Plamenčeve misije u Carigradu.

Prenošenjem centra oslobodilačke akcije na Crnu Goru i bugarski oslobodilački pokret, porastao je ugled crnogorskog knjaza. U novoj situaciji trebalo je da on bude nova ličnost oko koje bi se, uz pomoć ruske vlade, u oslobodilačkoj borbi okupili balkanski narodi. Ovakva politika petrogradskog kabineta čvrsto je vezivala Crnu Goru za rusku politiku. Nova etapa u međusobnim odnosima značila je, u stvari, vraćanje u istorijsko ležište spoljne politike Crne Gore, koja se u značajnijem vidu nikada nije ostvarivala bez pomoći i podrške Rusije.[24]

Dozvolu za zvaničnu posjetu ruskom dvoru, i svoju prvu diplomatsku misiju u Rusiji, knjaz Nikola dobio je krajem 1868. godine. Na ruskom dvoru, pri prvoj audijenciji, car Aleksandar II prigovorio mu je saradnju s Francuskom. Ipak, knjaz je uvjerio imperatorski dvor „u odanost svoju i svoga naroda" Rusiji. Izraz povraćenog povjerenja bilo je i poklanjanje sablje kralja Milutina Nemanjića crnogorskom knjazu.[25]

Jedan od rezultata posjete knjaza Nikole bila je i odluka da se Crnoj Gori produži godišnja subvencija, a data joj je i jednokratna pomoć od 100.000 rubalja. Knjazu je savjetovano održavanje prijateljskih

---

[23] Mihailo Obrenović (4/16. septembar 1823 — 29. maj/10. jun 1868) je bio knez Srbije od 1839. do 1842. i od 1860. do 1868. godine. Njegova prva vladavina se završila zbacivanjem 1842, a druga atentatom. Bio je drugi sin Miloša i Ljubice Obrenović. Po očevoj abdikaciji otišao je sa njim u izgnanstvo, a po smrti starijeg brata Milana, stupio je na presto Srbije. U vrijeme maloljetstva, umjesto njega je vladalo namjesništvo.

[24] Др Новак Ражнатовић, *Политички односи Црне Горе и Србије у XIX вијеку*, Зборник радова „Црна Гора у међународним односима", Титоград, 1984, str. 79.

[25] Гргур Јакшић и Војислав Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први балкански савез*, Београд, 1963, str. 486.

odnosa sa Srbijom. Radi učvršćenja ruskog uticaja u Crnoj Gori, petrogradsko MID smijenilo je dotadašnjeg ruskog konzula u Dubrovniku K. Petkovića, koji nije imao povoljno mišljenje o knjazu Nikoli zbog njegovog „laviranja u spoljnoj politici". U ruskom konzulatu u Dubrovniku, umjesto Petkovića, službu je započeo A. S. Jonin.[26]

Na povratku iz Petrograda (1868) knjaz Nikola je posjeto Prusku. Nekoliko godina kasnije (1873), u Rimu je posjetio i italijanskog kralja Viktora Emanuela. Osim veze s dinastijama Hoencolerna i Savoja, knjaz je nastojao da održava dobre odnose i s Austrijom. Mada su u tom periodu oni bili promjenljivi, uspio je da uspostavi i prijateljstvo s austrijskim carem. Rezultat takvih veza, osim posjete knjaza Nikole Beču 1875. godine, bila je posjeta Franca Josifa crnogorskom knjazu (1874) prilikom obilaska Boke.[27]

Pomenuti diplomatski kontakti s vladarima pojedinih evropskih zemalja, koje je knjaz Nikola ostvario poslije 1868. godine, nijesu promijenili prijateljstvo i saradnju s Rusijom. U spoljnoj politici knjaz se čvrsto držao ruskog pokroviteljstva, svjestan da svoje političke planove mora prilagođavati njenim spoljnopolitičkim interesima. Nalazeći se pod ruskom zaštitom, Crna Gora je morala da „trpi posljedice" koje su proizlazile iz, nekad, ograničene moći Rusije na međunarodnom planu. I pored kontakata s drugim dvorovima, veze sa Rusijom poslije 1868. ostaće glavna karakteristična crta spoljne politike Crne Gore do početka prve decenije XX vijeka. Posebno je bila izražena u prvoj i drugoj deceniji po sticanju nezavisnosti Crne Gore, što se može cijeniti kako po broju specijalnih misija tako i po drugim spoljnopolitičkim aktivnostima ostvarenim poslije 1878. godine.

III

Kada je riječ o Crnoj Gori, politička pozicija Rusije, poslije 1878. godine, u odnosu na uticaj drugih velikih sila, imala je dominantan, ali ne uvijek samo pozitivan značaj. Tako su, na primjer, sporazumi Rusije s Austro-Ugarskom u Rajhštatu 1876. i Budimpešti 1877. godine, o prepuštanju Bosne i Hercegovine Beču, radi obezbjeđenja neutralnosti Monarhije u ratu Rusije s Osmanskim carstvom, odredili domete ratovanja Crne Gore u Hercegovini. Izostanak veće zaštite na Berlinskom kongresu, zbog trenutno slabije pozicije u odnosu na druge velike sile, uslovio je lošija rješenja od onih koja je Rusija, mirom u San Stefanu, bila namijenila Crnoj Gori. No, i pored toga u prvim decenijama nezavisnosti Crne Gore, odnosi između dvije države bili su veoma dobri. O tome je, pored ostalog, govorila spremnost Rusije da savjetima uputi novopriznatu državu u pravila ponašanja u međunarodnoj zajednici.

---

[26] Радоман Јовановић, *Црногорско-руски политички односи (1771–1917)*, Црна Гора у Међународним односима, Титоград 1984, str. 39.

[27] *Педесет година на престолу Црне Горе 1860–1910*, Цетиње, 1910, str. 8.

Srdačnost koja je vladala u odnosima dvije države pokazivana je i prilikom posjeta knjaza Nikole ruskom dvoru. Tako je bilo tokom posjete 1882. godine. Ova posjeta ne samo što je imala značaj za odnose Crne Gore i Rusije već je iskorišćena da se i s ruske strane naznače glavni „saveznici" na Balkanu. Posebnu važnost posjeti dali su događaji koji su se u februaru te godine desili u Beogradu. Austrofilska politika kneza Milana Obrenovića, epilog je dobila u njegovom proglašenju za kralja.[28]

To je posmatrano kao nagrada srpskom vladaru za proaustrijsku politiku koju je vodio. U Crnoj Gori taj je događaj posebno neprijatno primljen zbog toga što se time isticao veći značaj Srbije nad Crnom Gorom. Uzdizanje vladarske titule Obrenovića vrijeđalo je ambicije crnogorske dinastije u njenoj „nacionalnoj misiji". Na Cetinju su pokušavali da umanje političke efekte proglašenja Milana Obrenovića za kralja, a knjaz Nikola aludirao je „da se ova kraljevska titula dobija iz ruke austrougarske, a po cijenu blagonaklonog mirenja kralja Milana s austrijskom okupacijom Bosne i Hercegovine".[29]

Tokom boravaka u Petrogradu knjaz se poklonio sjenima imperatora Aleksandra II. Srbiji su dosta oštro prebacivane veze s Austro-Ugarskom. Politika knjaza Nikole ocjenjivana je kao dokaz prijateljstva i tijesnih veza koje ujedinjuju ruski i crnogorski narod. Sa druge strane, srpsko kraljevstvo i bugarsko knjaževstvo isticana su kao zemlje potpale pod neprijateljski uticaj, zaboravivši da su za svoju slobodu i nezavisnost obavezni da zahvale „ruskoj krvi i pokroviteljstvu Rusije". Svečanost proglašenja Milana Obrenovića za kralja ocjenjuje kao način da se Srbija izdvoji od drugih jednoplemenih naroda i spriječi slovensko ujedinjenje.[30]

I naredne je godine knjaz Nikola posjetio Rusiju. Posjeta je organizovana povodom svečanosti krunisanja novog ruskog cara Aleksandra III, u Moskvi u maju 1883. godine. Prilikom posjete nijesu razmatrana politička pitanja.

Kada se u prijestonici Istočne Rumelije, u Plovdivu, 6. septembra 1885. godine desio prevrat i proklamovano ujedinjenje Istočne Rumelije sa Bugarskom, u odnosima balkanskih država nastao je značajan obrt. Srbija je napala Bugarsku, pogrešno procjenjujući opasnost od događaja u Istočnoj Rumeliji po srpske interese na Balkanu. Tokom srpsko-bugarskog rata knjaz Nikola je pokušao da ratni sukob dviju balkanskih zemalja iskoristi za zadovoljenje vlastitih vladarskih ambicija, ali i dinastičkih pretenzija na srpski prijesto njegovog zeta

---

[28] Prije ovoga proglašenja knez Milan je, u septembru 1876. godine, od komandanta ruskog korpusa u Srbiji Černjajeva bio proglašen za kralja. Time se htio iznuditi nastavak rata Srbije pošto se računalo da Porta ne bi priznala Srbiju za kraljevinu, niti pristala da s njom u tom svojstvu pregovara o miru. (izvor: Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића I,* str. 340–342; Др Димитрије Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, str. 37.)

[29] Новак Ражнатовић, *Књаз Никола и йроїлашење кнеза Милана Обреновића за краља Србије 1882*, Историјски записи 1966, knj. XII, sv. 3, str. 519.

[30] Новое время,[1] 233, 27 август / 8 сентябр 1882.

Petra Karađorđevića. Da je knjaz Nikola zaista imao političke ambicije vezane za srpsko-bugarski rat potvrđivao je njegov odlazak u Petrograd početkom 1886. godine.

Knjaz je 3. januara 1886. godine krenuo na put u Italiju i Francusku. Putovao je za Petrograd preko Pariza. U diplomatskim krugovima u Petrogradu, knjaževa posjeta Rusiji dovođena je u vezu s krizom na Balkanu. Zbog glasova koji su posjetu pratili, ruska vlada je, da bi opovrgla postojanje bilo kakve povezanosti sa avanturističkim planovima o promjeni dinastije u Srbiji s politikom Rusije, i da iza toga ne stoji ni Crna Gora, nastojala da istakne sasvim drugačije razloge knjaževe misije.[31] No, objašnjenja N. K. Girsa nijesu mogla da uvjere u neutralnost crnogorskog stava. Posebno u to nije bilo moguće ubijediti srpski dvor.

Opasnost od ruske zavjere protiv Srbije naslućivala se i zbog mogućeg kandidovanja knjaza Nikole na bugarski prijesto, umjesto knjaza Aleksandra Batenberškog.[32] I stavovi osmanske vlade zasnivali su se na sličnim ocjenama. Knjaževo: „obraćanje sultanu s predlogom da mu omogući stupanje na čelo jedne velike slovenske države koja bi mogla služiti kao spona u rusko-turskom savezu", bilo je dovoljno za, barem, veliku uzdržanost Osmanskog carstva.[33] Zbog svega što ga je pratilo, knjažev plan se očigledno nije dopao ruskoj vladi.

Nakon završene posjete Petrogradu, na povratku u Crnu Goru, knjaz se zadržao najprije u Berlinu, a potom u Beču. I na jednom i na drugom mjestu vodio je razgovore sa zvaničnim predstavnicima Austro-Ugarske, tj. s ambasadorom Sečenjijem u Berlinu i s austro-ugarskim kancelarom Gustavom Kalnokijem u Beču.[34] Razmatrano je pitanje produženja obustavljene novčane subvencije Crnoj Gori. Pomenuto je i dinastičko pitanje u Srbiji. Svakako da u Beču nije našao podršku za svoje planove.

Do kraja osamdesetih godina XIX vijeka knjaz Nikola je nekoliko puta boravio u Petrogradu. Najprije 1882. pa 1883. godine a onda u maju 1889. godine.[35] Prisni odnosi s Aleksandrom III potvrđeni su

---

[31] Н. Ражнатовић, *О раду радикалске опозиције, кнеза Петра Карађорђевића и књаза Николе противив режима краља Милана у Србији 1883–1889. године*, Историјски записи, knj. XXIII, sv. 1, Титоград, 1966, str. 73.

[32] Nakon zavjere bugarskih oficira-rusofila i pada Aleksandra Batenberškog početkom septembra 1886. godine, kralj Milan se ozbiljno zabrinuo da se slično može dogoditi i njemu, jer je „u Petrogradu bio ne manje omražen". Još više ga je uznemiravala vijest da je za bugarskog vladara mogao doći knjaz Nikola. Takvu mogućnost potvrđivala je i knjaževa izjava turskom poslaniku na Cetinju Dževad-paši „da bi pristao da postane turski vazal u Bugarskoj, kako bi uklonio svaku smetnju radi svog suverenog položaja". (izvor: Др В. Чубриловић и др В. Ћоровић, *Србија од 1858. до 1903*, str. 1403.)

[33] Војислав Вучковић, *Дипломатска позадина српско-бугарског рата 1885–1886,* Београд 1963., str. 94.

[34] Гргур Јакшић и Војислав Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила — Први балкански савез,* Београд, 1963, str. 486.

[35] Радослав М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711–1918*, Подгорица — Београд, 1996., str. 405–415.

srdačnim dočekom. U znak posebnog prijateljstva, ruski car je imenovao knjaza za komandanta 15. streljačkog puka, koji je u vrijeme rusko-turskog rata 1877–78. godine bio u Bugarskoj. Ova posjeta knjaza Nikole Petrogradu privukla je posebnu pažnju evropske štampe, zbog zdravice Aleksandra III izgovorene prilikom ručka u velikom dvorcu Petergofa, 18. maja 1889. godine.[36]

Osim na Crnu Goru, oslonac svoje balkanske politike Rusija će nastojati da stvori i popravljanjem odnosa sa Sofijom i Beogradom. Osim pada Aleksandra Batenberškog tome je pomogla i abdikacija kralja Milana Obrenovića (1889). Radilo se o ideji stvaranja saveza balkanskih država, koja je rezultirala međusobnom posjetom dvojice vladara, knjaza Nikole Beogradu 1896. i kralja Aleksandra Cetinju 1897. godine. Bio je to nastavak razgovora o međusobnim odnosima, započetih 1894, prilikom susreta u Petrogradu. Te godine i knjaz Nikola i kralj Aleksandar Obrenović išli su u rusku prijestonicu da bi prisustvovali pogrebu cara Aleksandra III, jednog od najznačajnijih ruskih vladara u istoriji rusko-crnogorskih odnosa. Za vrijeme njegove vladavine, Crna Gora je bila istaknuti spoljnopolitički partner Rusije na Balkanu. Događaji koji će uslijediti narednih godina potvrdili su ne samo da su te stranice u njenoj istoriji definitivno završene, već i da će zbog promjena u politici petrogradskog dvora, odnosno opredjeljenja Rusije za Srbiju kao glavnog spoljnopolitičkog partnera, poslije majskog prevrata u Beogradu 1903, ponovo doći do kriza u rusko-crnogorskim odnosima. Gubljenje ranije ruske podrške oslabilo je poziciju dinastije Petrovića i Crne Gore u odnosu na Srbiju, a time umanjilo i njen prestiž kod srpskog i ostalih južnoslovenskih naroda. To će uticati na postepenu preorijentaciju njene politike na Italiju i Austro-Ugarsku.

IV

Promjena odnosa koja je nastala u evropskoj politici poslije povlačenja Bizmarka s mjesta kancelara u Njemačkoj (1890) dovela je do novog pregrupisavanja država, i stvaranja novog „evropskog poretka". Pošto se Trojecarski savez, koji je počivao na rusko-njemačkom i austro-ruskom sporazumu iz 1873. godine, raspao Bizmarkovim odlaskom, 1894. godine, kao znak novog grupisanja država potpisan je rusko-francuski vojni sporazum. Tako je Evropa bila podijeljena između njemačko-austro-italijanskog saveza (nastalog sporazumom

[36] Riječi: „Pijem za zdravlje knjaza crnogorskog, jedinog iskrenog i vjernog prijatelja Rusije", izazvale su pozornost evropske javnosti. Ni u kom slučaju nije se moglo prenebreći prisno prijateljstvo između Crne Gore i Rusije. Sadržaj zdravice ruskog cara nije se dopao Austro-Ugarskoj. U drugim evropskim zemljama primljen je različito. Snažan utisak ostavio je i na političke krugove u Francuskoj.

Njemačke i Austro-Ugarske 1879, kome se 1882. pridružila Italija)[37] i saveza Francuske i Rusije. Britanija je tada još uvijek vodila izolacionističku politiku, s tendencijom da se kasnije priključi francusko-ruskoj koaliciji. Ali, početkom 1898. godine njeni odnosi s ovim dvjema državama još uvijek nijesu bili tako prisni.[38] U novom sistemu geopolitičke moći, knjaz je početkom 1891. godine posjetio Pariz. Tom je prilikom od francuske vlade dobio na poklon dva stara broda, a vodio je razgovore i o građenju željezničke pruge od Nikšića do Podgorice.

U kontekstu takvog globalnog rasporeda moći, provjera ruskih stavova o knjaževoj posjeti Britaniji 1898. mogla je da znači želju da svojim koracima ne izađe iz okvira politike Rusije prema evropskim zemljama.[39] Novi pokušaj stvaranja saveza balkanskih država uslijedio je već 1904/1905. godine. Bio je uslovljen različitim okolnostima.[40] Prodor austrougarskog i njemačkog kapitala u privredu balkanskih država i Osmanskog carstva prijetio je dovođenjem u zavisan položaj balkanskih država, što je stvaralo uvjerenje o potrebi zajedničkog otpora. Strah od agresivnih namjera Austro-Ugarske potiskivao je u drugi plan srpsko-crnogorske i srpsko-bugarske protivurječnosti. Gradnja željezničke mreže bila je dio širih planova o saobraćajnom povezivanju Baltičkog i Egejskog mora, odnosno Berlina sa Solunom, i jačanju germanskog uticaja na Balkanu, što je imalo značaj i za rješavanje Istočnog pitanja.

Inače, diplomatske misije crnogorskog suverena, poslije 1878. godine započete su posjetom knjaza Nikole Beču, krajem 1879. godine. Tada je prvi put jedan crnogorski vladar, kao suveren, odlazio u službenu posjetu stranoj zemlji. U julu 1886. godine knjaz Nikola je ponovo posjetio Beč. U austrijskoj prijestonici vodio je razgovore s kancelarom Kalnokijem, koji je pozitivno ocijenio uzdržanost Crne Gore u srpsko-bugarskom ratu, istakavši značaj njenog političkog stava, ali govorio i o štetnosti boravka Petra Karađorđevića u Crnoj Gori. Te posjete su bile nagovještaj kasnijeg, mnogo izraženijeg, odstupanja od tradicionalne politike Crne Gore, i presudnog oslonca na Rusiju koji je, početkom XX vijeka, počeo da dobija drugačiji smisao.

Riječ je o tome da je krajem XIX i početkom XX vijeka strani kapital počeo da prodire u Crnu Goru, preko inostranih zajmova i kredita, a zatim su uslijedile investicije u prve industrijske objekte,

---

[37] Др Владан Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814–1894*, Београд, 1924., str. 195–198.

[38] Ipak, knjaz Nikola je početkom 1891. godine bio i u posjeti Parizu. Tom je prilikom od francuske vlade dobio dva stara broda na poklon, a vodio je razgovore i o građenju željezničke pruge od Nikšića do Podgorice.

[39] *Od Cetinja do Vindzora, Opis posjete knjaza Nikole Njenom veličanstvu britanskoj kraljici Viktoriji 1898*, autora Roberta J. Kenedija, za štampu priredio R. Raspopović, Podgorica, 2008.

[40] Vidjeti: Љиљана Алексић, *О српско-црногорским преговорима о савезу 1904–1905,* Историја XX вијека, Зборник радова I, Београд, 1959, str. 325–330; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903–1918,* str. 18–21.

željeznički i pomorski saobraćaj, bankarske poslove, itd. Početkom prve decenije XX vijeka, austrijski, a zatim italijanski kapital počeli su se sve više širiti u različitim oblastima crnogorske privrede. Italija je istupila kao aktivan konkurent Austro-Ugarskoj, prijeteći da ovlada glavnim pozicijama privrednog razvoja Crne Gore.[41] Rusija je, da bi sačuvala raniji uticaj u Crnoj Gori, nastojala da se putem vojnih subvencija suprotstavi njenom ekonomskom potčinjavanju i jačanju političkog uticaja pomenutih država, i uspijevala da održi preovlađujući politički uticaj u Crnoj Gori. Zbog zadataka njene spoljne politike na Balkanu, ograničenih na očuvanje mira i *statusa quo,* sfera uticaja i stvaranja prostora za sprovođenje spoljnopolitičkih ciljeva na Dalekom istoku, njen uticaj u Crnoj Gori bio je doveden u pitanje.

Iako je početkom rata s Japanom knjaz Nikola ponudio carskoj ruskoj vladi pomoć, angažovanjem 1000 vojnika za operacije u Mandžuriji, odazivajući se mnogobrojnim traženjima Crnogoraca da idu na rusko-japanski front[42], poslije prvih neuspjeha ruske armije počele su i dileme oko njenog daljeg pokroviteljstva nad Crnom Gorom. Tada su sa crnogorske strane učinjeni i koraci radi dobijanja pomoći zapadnih država, prije svih Austro-Ugarske.[43]

Potvrda promijenjene politike bila je i posjeta knjaza Nikole Rimu u novembru 1904. godine. Rezultat te posjete bio je i poklon 52 artiljerijska oruđa crnogorskoj vojsci. To je govorilo o ciljevima italijanske politike usmjerene da u Crnoj Gori ostvari i vojni uticaj, važan u slučaju konflikta s Austro-Ugarskom oko Albanije.

Novi spoljnopolitički stav Crne Gore prema Italiji sa otklonom od savezništva s Rusijom, izražen je na svečanosti u Podgorici prilikom puštanja u rad novosagrađene fabrike za preradu duvana, podignute angažovanjem italijanskog kapitala. Svečanost je održana 19. maja 1905. godine u vrijeme boravka knjaza Nikole u Karlsbadu. Te godine knjaz je, uz Austro-Ugarsku, posjetio i Njemačku. U to vrijeme ruska vojska je stajala loše na rusko-japanskom frontu i pretrpjela težak poraz kod Cusime (28. maja 1905). Zato su se pojavili zahtjevi da se svečanost, na koju je bilo došlo oko 100 predstavnika iz Italije, odloži. Prijestolonasljednik Danilo to nije želio, već je čak i zabranio da crnogorski mitropolit Mitrofan Ban održi liturgiju u spomen poginulih ruskih

---

[41] Prisustvo italijanskog kapitala pretvorilo se u investicije u glavne privredne aktivnosti Crne Gore: ulaganja u monopol duvana, dobijanje koncesija za izgradnju luke u Baru i željezničke pruge od Bara do Virpazara, koncesija za plovidbu po Skadarskom jezeru, obavljanje poslova iz oblasti poštansko-telegrafskog saobraćaja, itd.

[42] Na mnogobrojna obraćanja Crnogoraca s molbom da budu upućeni na Daleki istok, ruska misija je u *Glasu Crnogorca* objavila vijest u kojoj ukazuje da ne može udovoljiti njihovim zahtjevima, ali da im u ime vlade osobito blagodari. (izvor: Глас Црногорца, br. 10, 6. март 1904.)

[43] ЦГИА (Центральный государственый исторический архив), Ф. 2000, оп. I д. 836, л 12. Vidi o tome: Петар Поповић, *Односи Србије и Црне Горе у XIX веку 1804–1903*, Београд, 1987; М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*. Београд 1989.

vojnika. U danima nacionalne tragedije Rusije njen diplomatski predstavnik na Cetinju Solovjev obratio se ministru inostranih djela Gavru Vukoviću, izrazivši nadu da bratska crnogorska armija neće učestvovati u svečanostima.[44] Premda je želji ruskog predstavnika na Cetinju udovoljeno, spor nije bio okončan. Da se neuspjeh Rusije na Dalekom istoku odražavao na spoljnopolitičke korake Crne Gore, svjedočilo je ne samo ponašanje prijestolonasljednika, već i samoga knjaza.[45]

Slučaj sa Solovjevim, postavio je pitanje cjelishodnosti dalje isplate vojnih subvencija Crnoj Gori. Poslije prvog razmatranja ovog pitanja (1905), donijeta je odluka da se rok isplate produži za godinu dana. Već krajem 1906. godine isto pitanje ponovo je postavljeno. Prevladao je stav da zbog vojnog značaja Crne Gore i tradicionalnih veza s njom subvenciju treba produžiti, uz kontrolu trošenja sredstava.[46] No, najvažnija savjetovanja o ovim pitanjima, kao što ćemo vidjeti, održana su 1908. prilikom posjete knjaza Nikole Petrogradu. I tada je uz različite stavove, na zasijedanju održanom uz predsjedavanje ministra predsjednika P. A. Stolipina i drugih ministara iz njegove vlade, odlučeno da se vojna supsidija ne samo nastavi već i poveća.[47]

Kolebljivost Rusije oko dalje podrške Crnoj Gori nijesu izazvale samo njene veze s Rimom. I odnos crnogorskog dvora prema Beču jednako je zabrinjavao rusku vladu. Opasnost od Austro-Ugarske ogledala se ne samo u njenom vojnom utvrđivanju u Hercegovini i Boki i dovlačenju vojnog materijala u pogranične predjele, već je proizilazila i iz njenih političkih aktivnosti među albanskim stanovništvom. Te okolnosti i novi porazi Rusije u ratu s Japanom unosili su uznemirenost na crnogorskom dvoru. Ruska diplomatija nastojala je da diplomatskim putem austrougarskoj vladi skrene pažnju na loše posljedice narušavanja statusa quo na Balkanu. U crnogorskom spoljnopolitičkom djelovanju tada je bilo vidljivo približavanje Beču, motivisano predupređenjem posljedica njegove politike prema Crnoj Gori.[48] Pokušaje obezbjeđivanja naklonosti Austro-Ugarske, kao no-

---

[44] Ю. Я. Соловев, *Воспоминания дипломата 1893–1922*. Москва 1939, str. 161.

[45] U vrijeme Cušimske bitke knjaz je boravio u Berlinu, gdje ga je Vilhelm II primio zajedno s japanskim princem Arisagom. Sve ove okolnosti upućivale su na kolebanje Crne Gore u pogledu Rusije kao pokroviteljice.

[46] Radoslav M. Raspopović, *Istorija diplomatije Crne Gore 1711–1918,* Podgorica — Beograd, 1992, str. 392.

[47] Prema rješenju dogovorenom na dva posebna savjetovanja 1908. kao i na savjetovanju iz decembra 1906. godine, vojnu subvenciju i dalje je trebalo isplaćivati shodno stvarnim potrebama (troškovima) vojske i njene reforme. Kontrolu namjenskog utroška sredstava trebalo je da vrši ruski vojni agent na Cetinju N. Potapov. (izvor: Н. И. Хитрова, *Россия и Черногория. В 1878–1908 годах*, Москва 1993, str. 287.).

[48] Prema N. Rakočeviću, najvažniji zadaci za Austro-Ugarsku spoljnu politiku na početku XX vijeka bili su: „1) ne dozvoliti granično spajanje Crne Gore i Srbije i eventualno njihovo ujedinjenje, pa makar se išlo i u rat. 2) Novopazarski Sandžak ima ostati kao zemljouz koji će razdvajati Srbiju i Crnu Goru. 3) raditi na stvaranju što većeg nepovjerenja među vladajućim krugovima i dinastijama Srbije i Crne Gore. 4) onemogućiti stvaranje balkanskog saveza i 5) podsticati

vu karakterističnu crtu u spoljnoj politici crnogorskog dvora, u jesen 1904. ilustrovale su političke pripreme radi organizovanja posjete knjaza Nikole Beču. Prema mišljenju knjaza Nikole, „moralni savez koji Crnu Goru povezuje sa Rusijom" nije sprečavao njegovu zemlju da se „iskreno osloni na Austro-Ugarsku".[49]

Zatim je slijedila posjete knjaza Nikole Berlinu. Na poziv njemačkog cara Vilhelma, koji je dobijen posredstvom italijanskog kralja Viktora Emanuela, knjaz Nikola je 7. maja 1905. godine otputovao u prijestonicu Njemačke Carevine. Dok je knjaz boravio u Berlinu, posredstvom diplomatskog predstavnika Austro-Ugarske, dogovoreni su detalji oko naredne posjete Beču. O sadržaju razgovora malo se zna. Po povratku u Crnu Goru, knjaz je austrougarskom poslaniku izjavio „da su vođeni razgovori o izgradnji puteva u Crnoj Gori i da je on pokrenuo to pitanje".[50]Austro-Ugarsku prijestonicu knjaz je posjetio i naredne 1906. godine.

Proaustrijska politika Crne Gore nije nailazila na nezadovoljstvo samo u Rusiji. Otpora takvom spoljnopolitičkom kursu bilo je i u zemlji. Zbog toga je u prijestonoj besjedi na zasijedanju prve Crnogorske narodne skupštine knjaz Nikola pokušao da dvor i dinastiju zaštiti od takvih prigovora.[51] Da rasprava u Skupštini nije imala veći značaj, potvrdio je ponovni odlazak knjaza Nikole u Beč krajem maja 1907. godine.

Iako se i ovoga puta radilo o knjaževom liječenju i odmoru u austrijskim banjama, nijesu izostali politički razgovori. Česti susreti najviših političkih ličnosti Austro-Ugarske i Crne Gore u prvim godinama XX vijeka ukazivali su na to da su u odnosima Crne Gore i Rusije nastupile vidne promjene. Razlozi koji su uslovili da u spoljnoj politici Crne Gore Rusija nije imala raniji značaj, proizlazili su ne samo iz karaktera odnosa između Petrograda i Cetinja nego i iz činjenice da je promjenom na srpskom prijestolu 1903. godine i dolaskom na vlast radikalsko-rusofilskih vlada izmijenjena uporišna tačka ruske balkanske politike. Pri tome u odnosima Rusije i Crne Gore, zvanično nije postojala politička kriza.

Premda je lavirala između Petrograda i Beča, Crna Gora se nije htjela potpuno udaljiti od Rusije, niti ekonomski potčiniti Austro-Ugarskoj. S druge strane, ni ruska vlada nije željela da odnosi zapadnu u potpunu krizu. Ni jedna ni druga strana, ni iz spoljnih ni iz unutrašnjih razloga, nije se odricala bogate političke tradicije, niti htjela zatvoriti vrata za neke buduće bolje odnose.

Albance protiv Srbije i Crne Gore". (izvor: Н. Ракочевић, *Црна Гора и АустроУгарска 1903–1914*, Титоград 1983, str. 21.)

49 Vojvoda Gavro Vuković, *Memoari*, Podgorica — Cetinje, knj. 3, str. 150.

50 Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903–1918*, Цетиње 1981, str. 28.

51 Uskraćivanje povjerenja kabinetu Lazara Mijuškovića trebalo je da znači kažnjavanje krivca za spoljnopolitičko okretanje Crne Gore Austro-Ugarskoj. (izvor: *Стеногрaфске биљешке о раду Црногорске Народне Скупштине за 1906. годину, 36.*).

Zahvaljujući tome, s otvaranjem željezničkog pitanja, u čijoj je pozadini stajala namjera o potpunom ekonomskom i političkom potčinjavanju Crne Gore Austro-Ugarskoj, odnosi s Rusijom ponovo su dobili prisniji karakter. Izraz tog novog stanja u odnosima dviju zemalja bila je knjaževa posjeta Petrogradu 1908. godine.

Tada je, u ekspozeu novog ministra spoljnih poslova Erentala, januara 1908. godine objelodanjen plan Monarhije da gradi mrežu željezničkih puteva na području Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Kosova, koja bi za nju, osim ekonomskog, imala i važan spoljnopolitički značaj. Austrijski predlog o gradnji pruge Spič — Bar — Skadar, kao i varijante od Kotora do Bara, knjaz je, u izjavama ruskom diplomatskom predstavniku Maksimovu, „u strateškom i političkom smislu", ocjenjivao „pogibeljnim" za Crnu Goru.[52] Austrougarski planovi pogađali su interese i drugih država, Rusije i Italije, koje su, takođe bile zainteresovane za pojedina područja Balkana.[53] Pošto su knjaz Nikola i njegovi ministri na oštru intervenciju ruske vlade promijenili stav prema austrougarskom željezničkom projektu, Crna Gora je „konačno odbila" austrougarski predlog u vezi sa željezničkim pitanjem i time ponovo otvoreno stala na stranu Rusije. Premda pitanje izgradnje željeznica još definitivno nije bilo skinuto s dnevnog reda, može se reći da je zbog negativnog stava i ostalih evropskih država (Engleske i Italije), povodom Erentalovog ekspozea, ono sve manje izazivalo političku zabrinutost. To je govorilo o neuspjehu Austro-Ugarske u željezničkom pitanju, što je moralo uticati na njene odnose sa Crnom Gorom.

Zbog stanja u kome su se odnosi sa Crnom Gorom posljednjih godina nalazili, posjeta knjaza Nikole Petrogradu bila je povod za preduzimanje mjera koje su imale za cilj da utvrde zadatke ruske politike prema Crnoj Gori. Radi preispitivanja dotadašnjih odnosa i utvrđivanja platforme za dalju međusobnu saradnju, 31. marta 1908. godine održano je već spomenuto savjetovanje pod predsjedništvom ministra predsjednika Stolipina.[54] U Zabilješci o crnogorskim stvarima rečeno je da je, bez obzira na to što je po teritoriji i broju stanovnika

---

[52] Davao je čvrsta uvjerenja da će se svim silama suprotstaviti tome. Pristajao je jedino na varijantu da dobije austrijske kredite za samostalnu gradnju pruge Ali, i pored ovih izjava, kampanju o željezničkom pitanju pratile su vijesti da je tokom boravka u Beču 1907. godine knjaz Nikola dao načelan pristanak za izgradnju pruge i da su, za uzvrat, Crnoj Gori obećane značajne ekonomske koristi.

[53] Бранко Павићевић, *Русија и анексиона криза 1908–1909*, Титоград 1981, str. 127.

[54] Pošto nije težila teritorijalnim promjenama, već je jedino imala u vidu poboljšanje sudbine hrišćanskog stanovništva u Turskoj i miran razvitak balkanskih država, bila je za projekat reformi koje bi bile politički ostvarljive. Suštinu ovakvog opredjeljenja Izvoljski je obrazlagao činjenicom da je stanje u Rusiji takvo da ova ne može preduzeti ništa što bi je dovelo u oružani sukob s bilo kim, pošto mora da obnovi svoje snage poslije spoljnih i unutrašnjih potresa posljednjih godina. (izvor: Б. Павићевић, *Русија и анексиона криза 1908–1909,* str. 126, 222.).

najmanja država na Balkanu, odnos Rusije prema Crnoj Gori isti kao prema drugim balkanskim državama tj. da one budu što bolje materijalno obezbijeđene, jake i nezavisne, da žive u međusobnom miru i imaju svestrano korisne trgovinske odnose, a zajedničkim snagama čuvaju nacionalni identitet i kulturu od bilo kakvih „inovjernih" prisvajanja. U mirnim vremenima, prema istom dokumentu, Rusija od balkanskih država nije zahtijevala ništa. Pomoć mirnom razvoju i prosperitetu, u saglasnosti s opštim ciljevima ruske politike i pomaganje u vojnom organizovanju — smatrani su njenim glavnim zadacima. Procijenjeno je da bi po navedenim osnovima na Crnu Goru, prema predračunu Ministarstva vojnog, Ministarstva inostranih djela i Ministarstva prosvjete, kao i prema predračunima Svetog sinoda, na godišnjem nivou trebalo trošiti 500 hiljada rubalja.

Knjaževo otvoreno izjašnjavanje protiv austrougarskih zahtjeva u željezničkom pitanju smatrano je jako važnim elementom spoljnopolitičke orijentacije Crne Gore. Ocijenjeno je da to knjaževo raspoloženje treba upotrijebiti za uspostavljanje čvršćih odnosa sa Crnom Gorom. Na kraju Savjetovanja o crnogorskim poslovima od 31. marta 1908. godine zauzet je i stav o tome kako ruska vlada ocjenjuje političko zbliženje Crne Gore i Italije. Polazeći od toga da Italija, kako je pokazivalo istorijsko iskustvo, ne raspolaže sposobnostima da asimiluje Slovene, procijenjeno je da njihovo zbliženje ne predstavlja opasnost za samostalnost Crne Gore. Započeta industrijska, trgovačka i finansijska saradnja smatrana je korisnom za Crnu Goru. Posebno jer je sa strategijske tačke gledano, Crna Gora imala poseban značaj, jer je crnogorska vojska mogla uvijek „privući izvjestan dio austrougarske armije".

Knjaz je nudio Stolipinu da sebe i svoje potomstvo „pismenim ugovorom veže za Rusiju". Nudio je, u stvari, vojnu konvenciju između dviju zemalja. Iako to 1908. godine nije prihvaćeno (jeste dvije godine kasnije) odobreno je povećanje vojne subvencije na 331.000 rubalja.

Susjedna Austro-Ugarska tražila je priliku da sama zauzme teritorije koje su bile pod turskom vlašću. Aneksija Bosne i Hercegovine još je više učvrstila njene vojne pozicije i utvrdila osnove politike prema susjednim balkanskim državama. Pravci njene dalje spoljnopolitičke aktivnosti nijesu imali za cilj nacionalno oslobođenje balkanskih naroda, već su se zasnivali na ekonomskom podjarmljivanju kao načinu definitivnog eliminisanja njihove političke samostalnosti. Zato i u slučaju da su bile tačne glasine da je iza crnogorskog miješanja u malisorske ustanke stajala Monarhija, ona to svakako nije činila radi pomaganja oslobodilačkih pokreta na Balkanu, već radi učvršćivanja vlastitih pozicija, destabilizacijom turske vlasti.

Rusija nije podržavala ideje o ratnim namjerama Crne Gore. Poslije poraza u ratu s Japanom i unutrašnje krize izazvane revolucijom iz 1905. godine, kao i političkog prestiža koji je aneksijom Bosne i Hercegovine ostvarila Austro-Ugarska, ona nije bila spremna da stane iza bilo kakve ratne politike knjaza Nikole ni 1908, ni kasnije. Rusija se prvenstveno zalagala za održavanje statusa quo, odnosno

za vođenje miroljubive politike balkanskih država. Izraz tih namjera bila je i vojna konvencija zaključena u novembru 1910. godine. Mada je njome značajno povećana vojna subvencija (sa 331.000 na 600.000 rubalja) i pomoć u vojnom materijalu Crnoj Gori, ona je, što je također bilo neobično važno, kroz obezbjeđivanje vojne kontrole nad Crnom Gorom, osigurala osnove svoje antiratne politike i shodno Vojnoj kovenciji i njenom članu 7 dobila saglasnost Crne Gore da bez odluke ruske Vrhovne komande ne preduzima nikakve vojne akcije, niti da bez odobrenja „ruskog veličanstva" zaključuje vojne ugovore. Premda je sadržaj Konvencije remetio političke zamisli dvora, crnogorska strana prihvatila ga je računajući na njegove pozitivne efekte.

Lutanja su bila izražena u kolebljivosti u pogledu opredjeljenja za jednu od dviju velikih sila: Austro-Ugarsku ili Rusiju, kao glavnog partnera na spoljnopolitičkom planu. I jedna i druga nametale su se kao važni spoljnopolitički faktori koji su značajno uticali na političku sudbinu Crne Gore. Veze sa Rusijom bile su starije, imale su tradicionalan karakter, bile su dio narodne svijesti i kulture. S druge strane, nova moćna država u susjedstvu tražila je od male Crne Gore da joj se prikloni, nastojeći da nad njom proširi svoj politički uticaj. I mada je susjedna monarhija bila u boljoj poziciji da utiče na prilike u Crnoj Gori i, naizgled, spremnija da udovolji svim njenim zahtjevima, nije bilo uslova da se takve ponude otvoreno prihvate. To nije bilo moguće učiniti bez unutrašnjih potresa i snažnog osjećanja da bi to značilo početak gubljenja političke nezavisnosti zemlje, što je uticalo i na dugo odlaganje i kolebanje kralja Nikole u pogledu posjeta koje je nakon proglašenja za kralja trebalo da učini stranim dvorovima.

Pošto su se odnosi Crne Gore sa Rusijom komplikovali, kralj Nikola je u jesen 1911. godine pokušao da napravi zaokret u odnosima sa Bečom. On je 31. oktobra 1911. zatražio od Gizla „da odmah pođe u Beč i da Erentala obavijesti o planu zaključivanja, tajnog sporazuma' — konvencije ili nečeg sličnog — sa Crnom Gorom, kako bi se osigurala politička budućnost Kraljevine'".[55] Ocjenjujući da ga interesi njegove zemlje upućuju na to, kralj je izrazio spremnost da se u pisanoj formi obaveže da će „za sva vremena i svugdje" u svojim postupcima i odlukama „slijediti savjet Austro-Ugarske". Svoju vojsku stavljao je na raspolaganje Monarhiji za ratna dejstva „protiv bilo kog neprijatelja Austrije, izuzev Srbije i Rusije". Pristajao je da Crnu Goru ujedini sa sjevernom Albanijom „pod protektoratom Austro-Ugarske".[56]

Kraljev predlog nije izazvao potrebnu spremnost Beča na bilo kakvo ugovorno regulisanje odnosa. To nijesu dozvoljavale njene unutrašnje okolnosti, a ni Austro-Ugarska nije željela prihvatiti takav predlog, „pored ostalog i zato što je bio uperen samo protiv Turske, a isključivao je Srbiju i Rusiju".[57]

---

[55] Н. Ракочевић, *Црна Гора и Аустро-Угарска 1903–1914*, str. 86.

[56] Isto.

[57] Isto, str. 89.

Ipak, dalji razvoj događaja, izražen u pojačanim vojnim aktivnostima Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini novembra 1911. godine, dovešće do ponovnog približavanja Crne Gore Rusiji. Vojna mobilizacija u Bosni i Hercegovini i pripreme Monarhije za intervenciju u Sandžaku, iako prividno nijesu remetile odnose između Crne Gore i Austro-Ugarske, vodile su češćim kontaktima kralja Nikole sa diplomatskim predstavnicima Rusije na Cetinju.[58] Za Crnu Goru posebno je važan bio stav ruskog dvora u slučaju austrougarskog aneksiranja Sandžaka.

Situacija stvorena vojnim pripremama Austro-Ugarske u Bosni ubrzala je kraljevu odluku da u januaru ili početkom februara 1912. godine posjeti Rusiju.

Veoma brzo poslije toga knjaz Nikola je otišao u Beč. Na put u Beč kralj je krenuo 6. juna 1912. godine. Znaci dobrih odnosa između Crne Gore i Austro-Ugarske i uvažavanja crnogorskog vladara očitovali su se u zdravici austrijskog suverena, a bili su vidljivi i iz pisanja austrijske štampe.

No, da se vratimo ocjeni posjete kralja Nikole Petrogradu. S obzirom na udaljenost spoljnopolitičkih pozicija dviju zemalja, prirodno je da rezultati kraljeve posjete Petrogradu nijesu mogli biti posebno značajni za Crnu Goru. Posljednji kraljev dolazak u Rusiju padao je tačno na isteku dvijestote godišnjice od uspostavljanja crnogorsko-ruskih odnosa i stogodišnjice zajedničkog ratovanja ruske i crnogorske vojske protiv Napoleona u Boki Kotorskoj i oko Dubrovnika.[59]

No, iako se poklapao sa važnim datumima iz istorije crnogorsko-ruskih odnosa, on nije imao takav značaj. Premda su srdačan doček i ukazane počasti spoljnim utiskom odavali uvjerenje da su odnosi bili u okvirima ranijih, tradicionalnih veza, događaji koji su uslijedili pokazaće da crnogorski kralj zbog sve teže političke situacije u zemlji i vlastitih dinastičkih interesa nije mogao, kao ranije, da bude dosljedan sprovodilac ciljeva ruske spoljne politike u Crnoj Gori. Rezultati posjete potvrdili su da se spoljnopolitički ciljevi i interesi dviju zemalja sve teže usaglašavaju, nagovještavajući još veći razlaz, koji neće moći da spriječi ni tradicija viševjekovnog prijateljstva. On će biti utoliko veći ukoliko „uskocrnogorska" varijanta spoljne politike kralja Nikole bude više dolazila u sukob s balkanskom politikom Rusije, u kojoj je, u okviru programa rješavanja srpskog i jugoslovenskog pitanja, glavnu riječ trebalo da ima Srbija.

Početak kraja koji će definitivno značajno udaljiti dvije zemlje, bio je rad na stvaranju Balkanskog saveza, ofanzivnog karaktera, suprotno političkim intersima Rusije. No iako su pregovore o prvobitno defanzivnom savezu faktički započeli Bugarska i Srbija 1912. uz posredovanje Hartviga, diplomatskog predstavnika Rusije u Beogradu,

---

[58] O vojnim pripremama za aneksiju Sandžaka svjedočile su vijesti o velikoj koncentraciji austrougarske vojske duž granice Sandžaka. U Bosnu je u jednom danu stiglo 8.000 ljudi, a za tri dana prebačena su 22 vagona s vojnicima.

[59] Глас Црногорца, br. 22, od 28. 5 / 10. 6. 1912.

a kasnije nastavljeni sporazumom Bugarske i Grčke, Crna Gora o tome nije bila obaviještena i držana je po strani. Kada se sama uključila u pregovore o ofanzivnom savezu sa Bugarskom i Srbijom (Politička i Vojna konvencija sa Srbijom nakon pregovora vođenih u Lucernu, potpisana je dva dana prije početka Prvog balkanskog rata, 6. oktobra 1912.), i ušla u Prvi balkanski rat, došla je u ozbiljan politički raskorak sa Rusijom. Time je bio prekršen čl. 7 Vojne konvencije (1910.) potpisane sa Rusijom. To je Crnu Goru koštalo prekida dalje isplate vojne subvencije u Balkanskim ratovima ali takođe i kad je počeo Prvi svjetski rat. Tako je Crna Gora vojno tehnički nespremna i veoma iscrpljenja ratovanjem u dva balkanska rata, dočekala početak, do tada, najvećeg ratnog sukoba u istoriji čovječanstva.

No, iako Crna Gora više nije bila u ranijoj političkoj orbiti Rusije, voljom naroda u Crnoj Gori, politički establišment je morao donijeti odluku da Crna Gora, poslije atentata u Sarajevu i objave rata Beča Beogradu, „stane rame uz rame sa Srbijom i Rusijom".

Iz političke vizure spoljne politike Crne Gore sa daljim razvojem događaja potpuno je nestajala Rusija. Nestale su i Austro-Ugarska i Italija jer su 1914. pripadale vojnom savezu suprotnom od onog u kome je bila Crna Gora. Pokušaji da njihovo mjesto zaume neka druga velika evropska sila ili SAD nijesu dali rezultate. Time se, ranije širok prostor za promjenu načina ostvarivanja ciljeva spoljne politike Crne Gore, naglo suzio i gotovo izgubio. To će posebno postati vidljivo u priodu od 1916. do 1918. godine, nakon vođenih separatnih pregovora o miru sa Austro-Ugarskom i potpisivanja Odredbi o polaganju oružija crnogorske vojske (tj. njene kapitulacije), u januaru 1916. i odlaska kralja i vlade u izbjeglištvo. Stigavši u prijestonicu Francuske, bez svoje vojske, politički reprezenti Crne Gore u egzilu, gotovo da nijesu imali nikakav pozitivan politički kapacitet, a ni ozbiljnu ulogu u procesima koji su vodili kreiranju novog poretka u međunarodnoj zajednici. Novi sistem međunarodnih odnosa stvaran je bez njihovog, pa čak i simboličnog, učešća.

Literatura

Aleksić, Ljiljana, *O srpsko-crnogorskim pregovorima o savezu 1904–1905, u: Istorija XX veka,* Zbornik radova, I, Beograd, 1959.

Ćorović, V., *Istorija Jugoslavije,* Narodno delo, Beograd, 1933.

Čubrilović, V., Ćorović, V., *Srbija od 1858. do 1903,* Geca Kon, Beograd, 1938.

Đorđević, Vladan, *Crna Gora i Austrija 1814–1894,* Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1924.

Ekmečić, Milorad, *Stvaranje Jugoslavije 1790–1918.,* Prosveta, Beograd 1989.

Хитрова, Н. И., *Россия и Черногория. В 1878–1908 годах,* Москва 1993.

Jakšić, Grgur; Vučković, Vojislav, *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila. Prvi balkanski savez,* Istorijski institut, Beograd, 1963.

Jovanović, Radoman, *Crna Gora i velike sile,* Istorijski institut, Titograd, 1983.

Jovanović, Radoman, *Crnogorsko-ruski politički odnosi (1771–1917),* u: Crna Gora u Međunarodnim odnosima, Titograd, 1984.

Jovanović, Radoman, *Razgraničenje Crne Gore i Turske 1858*, Istorijski zapisi, br. 3, Titograd, 1966.
Jovićević, Vladimir D., *Danilov zakonik snaga države,* Podgorica, 1994.
Lekić, D., *Francuski izvori o putu knjaza Danila u Pariz i prijemu na koji je tamo naišao,* u: Istorijski zapisi, knj. XVI, Cetinje, 1959.
Pavićević, B., *Danilo I Petrović Njegoš, knjaz crnogorski i brdski 1851–1860,* Beograd, 1990.
Pavićević, B., *Plan knjaza Danila za regulisanje odnosa sa Portom 1856. godine,* u: Istorijski zapisi, sv. 1, Titograd, 1960.
Pavićević, B., *Rusija i aneksiona kriza 1908–1909,* Titograd, 1981.
Pavićević, B., *Stvaranje crnogorske države,* Rad, Beograd, 1955.
Pedeset godina na prestolu Crne Gore 1860–1910, KCDŠ, Cetinje, 1910.
Popović, Petar, *Odnosi Srbije i Crne Gore u XIX veku 1804–1903,* Beograd, 1987.
Rakočević, N., *Politički odnosi Crne Gore i Srbije: 1903–1918,* Istorijski institut, Titograd, 1981.
Raspopović, Radoslav M., *Diplomatija Crne Gore 1711–1918,* Istorijski institut, Podgorica — Beograd, 1996.
Ražnatović, Novak, *Knjaz Nikola i proglašenje kneza Milana Obrenovića za kralja Srbije 1882,* Istorijski zapisi, knj. XII, sv. 3, Titograd, 1966.
Ražnatović, Novak, *O radu radikalske opozicije, kneza Petra Karađorđevića i knjaza Nikole protiv režima kralja Milana u Srbiji 1883–1889. godine,* u: Istorijski zapisi, knj. XXIII, sv. 1, Titograd, 1966.
Ražnatović, Novak, *Politički odnosi Crne Gore i Srbije u XIX vijeku,* u: Zbornik radova „Crna Gora u međunarodnim odnosima", Titograd, 1984.
Соловев, Ю. Я., *Воспоминания дипломата 1893–1922.,* Москва 1939.
Stenografske bilješke o radu Crnogorske Narodne Skupštine za 1906. godinu
Stojanović, Petar Đ., *Nastajanje međunarodnopravnog subjektiviteta Crne Gore,* u: Anali Pravnog fakulteta, knj. 36, Beograd, 1983.
Stranjaković, Dragoslav, *Knjaz Danilo i pitanje priznanja sizerenstva Sultanova nad Crnom Gorom od Pariskog kongresa (1856) do smrti Stefana Perovića — Cuce u Carigradu 11. juna 1857.,* u: Zapisi, knj. VII, sv. 5, novembar, Cetinje, 1930.
Tepić, Ibrahim, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima,* Sarajevo, 1990.
Vučković, Vojislav, *Diplomatska pozadina srpsko-bugarskog rata 1885–1886,* Naučno delo, Beograd, 1956.
Vujović, Dimitrije, *Borba Rusije i Francuske za uticaj na spoljnu politiku Crne Gore i kampanja protiv knjaza Nikole 1867,* u: Istorijski zapisi, knj. 21, sv. 4, Titograd, 1964.
Vujović, Dimitrije, *Crna Gora i Francuska 1860–1914,* Obod, Cetinje, 1971.
Vujović, Dimitrije, *Ujedinjenje Crne Gore i Srbije,* Istorijski institut, Titograd, 1962.
Vuković, Gavro, *Memoari,* Obod, Cetinje, knj. 3, 1985.
Vuksan, D., *Knjaz Danilo Petrović Njegoš, druga godina vlade (1853),* u: Zapisi, knj. XIX, sv. 4, Cetinje, 1937.
Vuksan, D., *Knjaz Danilo, šesta godina vlade (1857),* u: Zapisi, knj XVIII, Cetinje, 1937.
Vuksan, D., *Testament vladike Rada, Lovćenski odjek,* Cetinje, jul — decembar, 1925.
Zbornik sudskih zakona, naredaba i međunarodnih ugovora po sudskoj struci za Kraljevinu Crnu Goru, knj. 1., Cetinje, 1903.

Periodika:

Glas Crnogorca
Новое время